

HAVASRÉTI JÓZSEF

Gábor Kálmán: *A középosztály szigete.*
Szeged: Belvedere Meridionale,
2000. 152 p.

I.

A könyv több szempontból is felkeltheti a társadalomtudományok eredményei iránt érdeklődő olvasók figyelmét. Egyrészt bővíti a csekély számú, ifjúság-szociológiával, ifjúsági kultúrával foglalkozó hazai szakirodalom körét, másrészt a Sziget Kulturális Fesztivál elemzésével hozzájárul az egyik legjelentősebb, sokat vitatott, sokakat véleményformálásra készítő hazai kulturális esemény alaposabb megismeréséhez. Ez azért is szükséges, mert a Sziget eddigi, nem a célközönség soraiból érkező megítélésének fő alapja a rendezvény médiavisszhangja volt, amely többnyire sablonokból építkezőnek és – sajnos igen gyakran – a Szigeten látható, hallható programok érdemi ismertetésének és kritikájának szempontját illetően inkompetensnek bizonyult.

Gábor Kálmán szerint a Sziget kutatásának eredményei túlmutatnak a fesztivál jelentőségén, a Szigetet tulajdonképpen a rendszerváltás után nem sokkal beinduló gazdasági-társadalmi változások tükörképeként fogja fel. A szerző által még 1993-ban prognosztizált fordulat szerint a magyar társadalom „ifjúsági korszakváltás” előtt állt, és a korszakváltás a kilencvenes évek végére valóban végbe is ment, a Sziget közönség-összetétele, illetve az ott megfigyelhető szabadidő-eltöltési formák pedig – mint rész az egész – éppen ezt modellezik.

A középosztály szigete kötet koncepcionális hátterét a kritikai kultúrakutatás birminghami iskolájának nézetei alkotják, John Clarke és Tony Jefferson: *A munkásosztály ifjúsági kultúrái* című tanulmányának fordítása pedig olvasható is a könyv függelékében. Első pillantásra indokolatlannak látszik ennek az – egyébként igen érdekes – cikknek a függelékbe való beemelése, hiszen egy meghatározott korszakhoz, a hetvenes évekhez és annak két fontos szubkulturális stílusához, a *modok* és a *skinheadek* kultúrájához kapcsolódik. A közlés gesztusa azonban többféle funkcióval is rendelkezik. Egyrészt tiszteletadás, hiszen Gábor Kálmán kutatásainak inspirálója, példaképe a „birminghami iskola”, tehát a kritikai kultúrakutatásnak a *Centre for Contemporary Cultural Studies* (CCCS) által fémjelezett intézménye. (Az iskoláról lásd During 1996: 159–166.) Másrészt Clarke és Jefferson szövege módszertani-szemléleti mintaként is szolgálhat a szubkultúrák – tehát a Szigettel kapcsolatban az egyik leggyakrabban említett társadalomtudományi fogalom – empirikus megközelítéséhez. Végül ez az írás körvonalazza azokat a Nyugat-Európában már végbement társadalmi-kulturális változásokat, amelyeknek a Magyarországon történő kibontakozása a kötet koncepciójának alapját képezi.

A kötet az ifjúsági kultúra kialakulását – a birminghami iskola gazdaságtörténeti ala-

pú, marxista megközelítésének megfelelően – sajátos gazdasági és társadalmi változások következményének tekinti. E változások kulcsfogalma a *középosztályosodás*, amely a posztindusztriális társadalom egyik jellemzője. A középosztályosodás okai és következményei a következők: a gazdasági élet technikai és vezetési területein egyaránt gyökeres változások mennek végbe, melynek eredményeként a középosztály és a munkásosztály közötti jövedelmi és életvitelbeli különbségek kiegyenlítődnek. A fogyasztói struktúra átalakul, az alsóbb osztályok a középosztályi stílus átvételére törekuszenek (24. p.). A középosztályi minták hatására az iskoláztatás jelentősége fontosabbá válik, az oktatási szférában tanulással, képzéssel eltöltött életszakasz autonómiája megnő, tehát függetlenedik a felnőtt társadalom szociális és kulturális normáitól. Az autonóm ifjúsági státus olyan autonóm ifjúsági kultúrák létrejöttéhez vezet, amelyek az életmód, a kultúra, illetve a rájuk vonatkozó orientációs minták tekintetében egyaránt elkülönülnek a felnőtt-társadalom világától (29. p.).

A középosztályosodás folyamata Magyarországon a kilencvenes években gyorsul fel, és Gábor Kálmán szerint a Sziget az ennek hatására kialakuló új generáció jellegzetes – sőt, reprezentatív – gyűjtőhelye, szórakozási terepe. „A Szigeten azok a tanuló fiatalok vannak jelen (gimnazisták, főiskolások, egyetemisták), akik többsége olyan családból származik, akik családját igen mélyen érintette a társadalom középosztályosodása, másrészt olyan dolgozó fiatalok vannak jelen [...], akik számára a középosztályosodás jelenti a vonzó alternatívát.” (32. p.) Majd: „a Sziget a középosztály szigete, ami azt jelenti, hogy olyan, elsősorban tanuló, fiatalok mennek el, akik korán önállósdnak, önálló fogyasztói státusszal rendelkeznek, és szabadidő-tevékenység igen fontos szerepet játszik életükben, amely elsősorban kortárscsoportokhoz köti őket [...] igen fontos szerepet játszik életükben az ifjúsági kulturális minták követése, amelyben meghatározó szerepet töltenek be a zenei irányzatok, amelyek nem egyszerűen csak zenét jelentenek, hanem kulturális, fogyasztási illetve társadalmi-politikai cselekvési mintákat is.” (63. p.)

Ez a megállapítás azért figyelemre méltó, mert az ifjúsági kultúra jellegzetes szcénáit – köztük a nagy zenei fesztiválokat – többnyire eredendően ellenkulturális karakterűnek tekintik, ezzel szemben a Szigetnek az itt ismertetett leírásában, amely a középosztályosodás folyamatához kapcsolja a rendezvényt és közönségét, a konformitás kerül az előtérbe. Gábor Kálmán jelentése kijózanító hatású lehet azok számára, akik azt gondolják, hogy ez a fesztivál a lázadás terepe, vagy azt, hogy a Sziget megmaradt olyan közösségi kezdeményezésnek és szórakozási formának, amilyennek 1993-ban Müller Péter Iván és Gerendai Károly szándékának megfelelően létrejött. A Sziget kétségbevonhatatlanul az ifjúsági kultúra *fogyasztásának* centrumává vált, és annak köszönhetően, hogy a jegyárak viszonylag magasak, illetve a program sokszínűbb és színvonalasabb, mint a hagyományos fesztiválok rockzenei műfajokra specializálódó kínálata, a közönség meghatározó többsége is jó módú, kulturáltabb és nyitottabb fiatalokból áll.

A probléma az, hogy mindez eddig is teljesen egyértelmű volt azok számára, akik nem fogadták el a Sziget ellenkulturális karakterét hangsúlyozó mítoszokat, vagy észlelni tudták a „szigetlakók” öltözködésében, viselkedésében, fogyasztási szokásaiban rejlő, egyértelműen jólétre, jó családra utaló jegyeket. A kötetben bemutatott táblázatok, grafikonok adatai alátámasztják Gábor Kálmán hipotézisét, és nem valószínű, hogy egy másik kutatás majd bizonyítani fogja a Sziget közönségének társadalmi státusával kapcsolatos megállapítások ellenkezőjét. A magyarországi középosztályosodás és a Sziget

közötti homológiával kapcsolatos megjegyzések is érdekesek lehetnek a jelenkori magyar társadalom kutatója számára, de a Szízet e változásoknak csupán „kijelzője” vagy tünete. A kutatási eredmények akkor lehetnek volna gyümölcsözőbbek, ha bizonyos tendenciákat éppen a Szízet vizsgálatán keresztül ismer fel, vagy bizonyos elképzeléseket árnyal vagy módosít – de a könyv egyetlen ilyenről sem számol be, egyetlen ilyen példát sem ismertet.

II.

Üdvözlendő Gábor Kálmán törekvése, hogy a Szízetet egy meghatározott társadalomtudományi beszédmód segítségével közelítse meg. Ugyanakkor a szerző a fesztivál közönség-összetételének vizsgálatával hagyományos és jól kitaposott csapáson indult el, a kötetben pedig a kritikai kultúrakutatás, pontosabban a birminghami iskola stílusérzékenysége, elemzési finomságai egyszerű helyzetjelentéssé alakulnak át. Az ifjúsági kultúrára irányuló komplex kérdéscsoportok – amelyek Clarke, Jefferson, Hebdige és Willis munkáiban magától értetődően integrálják a probléma gazdasági és társadalmi, illetve szimbolikus-stilári összetevőit, Gábor Kálmán könyvében egyértelműen a fiatalok társadalmi helyzetére vonatkozó kérdésekre szűkülnek. Ezt tükrözik a kérdőívek is, melyeknek kérdései zömmel a státusra (mivel foglalkozik, hol tanul, hol dolgozik), az anyagi viszonyokra (miből vett jegyet, mennyit költ, milyen híradástechnikai-eszközökkel rendelkezik), a motivációra (miért jött a Szízetre), illetve néhány, a konformitással és a toleranciával kapcsolatos véleményre szorítkoznak. (A kérdéseket lásd 80–89. p.) Pedig a kutatás koncepcionális háttere lehetővé tette volna, hogy a Szízetben megjelenő ifjúsági kultúra elmélyültebb és alaposabb vizsgálatára kerüljön sor. Ennek ellenére Gábor Kálmánék megálltak azon a ponton, hogy regisztrálják: a Szízet közönsége elsősorban a rendszerváltás utáni gazdasági fellendülés haszonélvezőiből, illetve ezek gyermekeiből verbuválódik, illetve azt, hogy életútjuk olyan szakaszán állnak, amely a középosztályi életvitelre predesztinálja őket.

A könyvben tárgyalt fordulat (vagy inkább folyamat) azonban nemcsak gazdasági és társadalmi szempontból jelentős, hanem a kultúra szempontjából is. Gábor Kálmántól szemmel láthatóan távol áll az ifjúsági kultúra stílusainak, műfajainak vizsgálata, illetve az ezeken keresztül megragadható kreativitás, „elemi esztétika” elemzése – tehát azok a kérdések, amelyeknek tudományos vizsgálata Magyarországon, különösen a hazai ifjúsági kultúrát illetően, még várat magára. *A középosztály szízete* sem foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, noha a kutatás ehhez jó alkalmat kínált volna, így a szerzőnek az e kérdésekkel kapcsolatos észrevételei néhány suta megjegyzésre korlátozódnak: „Különböző formában, de évről évre jelen vannak a techno fontosabb irányzatai, az állandó Tilos az Á [sic!] mellett a mindig mások által üzemeltetett – a messziről is hallható erős basszus hangzás miatt többnyire problematikus – dance sátor is.” (18. p.) „A megkérdezettek átlagosan jólszituált külsővel rendelkeztek egy kivételtől eltekintve: egy fiúnak volt az egyik szemöldökében karika, és az általa kedvelt zenei stílushoz közelálló ruhát hordott (hardcore).” (60. p.)

Az ilyen vizsgálatok, elemzések hiányának felemlítése nem kifejezetten a recenzens más irányú érdeklődéséből ered, szükség lett volna ezekre a könyvben említett hipotézi-

sek igazolásához is. Gábor Kálmán ugyanis három fő hipotézist fogalmaz meg a Szigettel kapcsolatban. Az első a látogatók anyagi helyzetére és családi hátterére vonatkozik, a második a szórakozás intenzitására, a harmadik a kulturális minták elsajátítására. Az elsőről volt szó a fentiekben, a második nem mérhető pontosan, és a Sziget kulturális jelentőségének megítélése szempontjából is kissé érdektelen. A harmadik hipotézis már izgalmasabb: e szerint a Sziget lakói „a fogyasztás során az elit és az alternatív kultúra mintáival is találkoznak, és átveszik ezeket” (9. p.). Máshol: „igen fontos szerepet játszik életükben az ifjúsági kulturális minták követése, amelyben meghatározó szerepet töltenek be a zenei irányzatok, melyek nem egyszerűen csak zenét jelentenek, hanem kulturális, fogyasztási, illetve társadalmi-politikai cselekvési mintákat is.” (63. p.) „A Sziget egy olyan színhely, ahol [...] újra egy alternativitásban gondolkodó nemzedék szerveződik.” (63. p.)

Ezen állítások mérlegelése, árnyalása és igazolása lehetett volna a kutatás további feladata, de az ezzel kapcsolatos megállapítások a deklarációk, a felületes analógiák, illetve a háttér-interjúkból kiemelt beszélgetések idézésének szintjén maradtak. Az elit és az alternatív minták egymásmellettiségének kérdése bizonytalan terület, egyrészt mert a Szigeten megtalálható elitprogramok látogatottsága a popzeneiekhez képest csekély – noha az elitprogramok is gyakran teltházak –, és az elitnek tekinthető programok is inkább népszerűsítők, például a tudományos és közéleti témájú előadásokon. Másrészt Gábor Kálmán nem tisztázza, mit ért alternatív zenén és más alternatív programokon – feltételezhetően mindazt, ami nem tartozik a fősodorhoz. Ezzel azonban az a gond, hogy a Sziget zenei kínálatának nagy része egyértelműen a fősodorhoz tartozik, ráadásul a Gábor Kálmán által alternatívként jellemzett zenei kínálat mint egységes egész a többnyire meghatározott stíluspreferenciákkal rendelkező Sziget-látogató számára is befogadhatatlan. És az, hogy hol a fősodor és hol az underground határa, mi az alteritás és mi a norma – mindez nemcsak stílusprobléma, hanem *hatalmi* kérdés is, Foucault-val szólva diskurzusfüggő, ez azonban Gábor Kálmán megközelítésmódja számára érzékelhetetlen.

A kutatásnak nem lett volna szabad megelégednie a Sziget látogatóinak olyan elnagyolt leírásával, mint a „középosztályi” státusba való besorolás, hanem meg kellett volna állapítania a szociális és a családi háttér, illetve a fogyasztáson keresztül birtokba vett, elsajátított kulturális stílus egymáshoz való viszonyát. Ennek alapján lehetett volna különbségeket észlelni a középosztályiként jellemzett több százezres tömegben belül. Az ifjúsági kultúra ugyanis attól kezdve, hogy a fogyasztás tárgyává válik, sok szempontból egalizáló erejű. Az életvitel és a stílus szintjén közös nevezőre hozza egyrészt azokat, akik a fogyasztáson keresztül „felfelé mobilizálódnak”, tehát az ifjúsági kultúra szcénaiban való részvétel, a szubkultúrák stílus eszközeinek segítségével történő önmeghatározás révén felülkerekednek tényleges szociális helyzetükön, illetve azokat, akiknek helyzete középosztályi ugyan, de – az ifjúsági divatot követve – úgy öltözködnek, és olyan kultúrát fogyasztanak, mely eredetileg az alsóbb osztályok tulajdona volt: hiphop, punk, metál stb.

Ez alapkérdés, ugyanis az e két kategória mentén létrejövő megosztottság nálunk nagymértékben befolyásolja az ifjúsági kultúra mindennapjait. Meghatározó ugyanis az, hogy az eredetileg külföldről érkező, itthon meggyökerező stílusokat egyszerre kísérlik meg birtokba venni olyan csoportok, amelyek a stílust megalkotó eredeti közeg helyi megfelelőinek tekinthetők (romák, munkáskörnyezetből származó fiatalok stb.), illetve

azok, akik valamilyen szempontból ezekhez képest előnyben vannak: középosztálybeliek, vagy már rendelkeznek médiabeli elismertséggel, ezért nem okoz gondot számukra a szóban forgó szubkultúra stílárís elsajátításához (szélsőséges esetben kisajátításához) szükséges eszközök (lemezek, ruhák, információk, adott esetben médiatámogatás) megszerzése.

Végül Gábor Kálmán megközelítésmódja önmagában, a benne érvényesített szemléleten keresztül is homogenizál. Ahhoz ugyanis, hogy valaki az ifjúsági szcéna kompetens képviselője lehessen, szükséges egy bizonyos anyagi háttér és egy sajátos, kevésbé szociálisan, mint inkább kulturálisan motivált érdeklődés. Akik komolyan foglalkoznak ezzel, van rá idejük, pénzük, illetve van hozzá affinitásuk, azok inkább diákok, jövődó vagy pályakezdő értelmiségiek. Műfajban, stílusban lehet különbség, de a társadalmi háttér majdnem azonos. Ezért ha van olyan fesztivál, amely minden stílust és műfajt képvisel – és a Sziget éppen ilyen –, akkor mindenki oda igyekszik, viszont a *saját* műfajukat, stílusokat képviselők összessége, éppen mivel azonos gazdasági-társadalmi státussal rendelkezik, egy gazdaságilag erős, felfelé törekvő, iskolázott tömeg *összképét* adja. Ami lehet igaz, de nem jellemző – ez a fesztivál szempontjából egyrészt esetleges, másrészt triviálisnak tekinthető.

III.

Más szempontból viszont szükségszerűnek látszik az, hogy Gábor Kálmán vizsgálódásai a Szigetnek csupán egyetlen aspektusára – jelen esetben a közönség összetételére – korlátozódjanak. A rendezvény nagyságának és összetettségének köszönhetően ugyanis a fesztivál annyiféle jelentéssel ruházható fel, hogy ha ezeket egymáshoz viszonyítjuk, akkor szükségszerűen semlegesítik egymást, és a Sziget ennek következtében – kicsit sarkítottan fogalmazva – intellektuálisan, szimbolikusan „üresnek” bizonyul. Bármilyen perspektívából kíséreljük meg értelmezni a Szigetet, mindig akadnak az adott perspektívával összeegyeztethetetlen elemek, mégpedig több annál, hogy jelentéktelen kivételnek tekinthessük őket. Olyan tényezők terelik egy helyre ezeket a programokat és fogyasztóikat, amelyek az ifjúsági kultúra számára meghatározó szcénáknak, stílusoknak, műfajoknak, réteggkulturák eltérései szempontjából érdektelenek: a kulturális kínálat teljességének igénye, a körültekintően kiválasztott hely és időpont, a jegyárak és az ennek fejében megtekinthető sztárok kedvező aránya, és hasonlók.

Ez a fesztivál túl nagy és túl heterogén ahhoz, hogy mint egészről lehessen róla beszélni, hogy annak teljességében felfedezhető legyen valamilyen kulturális vagy ideológiai karakter. Egy a nagy európai popzenei fesztiválok közül, érdemi kínálata – leszámítva a néhány száz embert vonzó elit kulturális programokat – azokkal azonos. Saját ideológiája felszínes és tautologikus: a kulturális sokszínűség, a tolerancia, a közösségi lét eszményítésén alapszik, és nem is lehet más. A részvétel azonban parciális és szelektív: a látogatók, noha egy időben és egy helyen vannak, feltehetően nem teljesen ugyanazon a Szigeten vesznek részt, nem ugyanazt élik meg, nem ugyanazt látják. A Szigetet *mint egészet* legfeljebb még az olyan átideologizált, elfojtott félelmektől, morális pániktól motivált vagy a róla való beszédet direkt politikai okokból kisajátító megközelítések írják le, amelyek az egészben fertőző gócot, szennyfoltot látnak.

A fesztiválról való beszéd ezért szinte szükségszerűen vagy (a) *metanyelvi* lesz, mint ez itt – tehát a Szigetről folytatott diskurzus milyenségét vagy annak feltételeit vizsgálja, vagy (b) *ideologikus*: a Sziget mint a multikulturalitás, a tolerancia szigete, illetve a Sziget mint morális fertő, drogparadicsom és a kultúrszemét birodalma, vagy (c) *parciális-szelektív*: a Sziget mint – ahogyan egy korábbi elemzésben (Havasréti 2000) megjelenik – turisztikai jelenség, vagy – Gábor Kálmán szemében – a középosztály szigete. Ez utóbbi azért parciális megközelítés, mert a Szigetről mint egészről először leválasztja a legkönnyebben felmérhető aspektust, a közönséget, majd annak is csak – ha nem is kizárólag – viszonylag könnyen feltérképezhető, megragadható mutatóit vizsgálja.

IV.

A *középosztály szigete* kötethez mint a tudományos könyvkiadás termékéhez, illetve a könyv műfaji és stílári problémáihoz is szeretnék néhány megjegyzést fűzni. A könyv a következő részekből áll: az előszó után olvasható Gábor Kálmán tanulmánya, amely a könyv érdemi része, a mellékletben pedig az 1999-ben végzett kutatás technikai részleteinek leírását, a kérdőívek kérdéseit, a kérdőívek értékelését, a Sziget sajtóvisszhangjának bibliográfiáját és egy angol nyelvű összefoglalót találja az olvasó. A függelékben helyezték el Clarke és Jefferson már említett tanulmányát, illetve egy összeállítást a Sziget fotódokumentációjából. Ez a szerkezeti tagolódás kicsit aránytalan: a hatvannyolc oldalas tanulmánynak csak egy része szól a Szigetről, ellenben részletesen ismerteti a kutatás koncepcionális kiindulópontjait szolgáló nyugat-európai változásokat, melyekre talán elég lett volna utalni, különösen akkor, ha a húszoldalnyi terjedelmű Jefferson–Clarke-tanulmány is foglalkozik ezekkel. A Gábor Kálmán által írott szöveg terjengős és önisméltó, ráadásul ezek a hibák felnagyítódnak annak köszönhetően, hogy valójában nem könyvről, hanem csupán tanulmányterjedelemtől van szó. A szinte soronként előforduló gépelési hibák, sajtóhibák, a grammatikai megformáltságot nélkülöző mondatok, a hibás központozás egyre növekvő ingerültséget szülnek olvasás közben, és ez nagyon megnehezíti a szövegbe foglalt állításokra és információkra történő odafigyelést.

Az olvasónak az a benyomása is támadhat, hogy horderejéhez képest kicsit sokszor ismétlődik a *Sziget a (jövendő) középosztályé* tézis. Utalhatunk itt a könyv címére, a tanulmány szövegében való állandó, motívumszerű ismétlődésekre, illetve az olyan, a könyvszövegen kívülre mutató hivatkozásokra, mint Gábor Kálmán és Vízér Balázs 1998-as cikkének többszöri idézése – mely tanulmány először foglalkozott e kérdéssel (Gábor–Vízér 1998) –, egészen az olyan távolabbi, de nyilvánvaló hatásokra, mint Gábor Kálmán megállapításainak a Sziget önképébe, illetve a média Sziget-képébe történő beépülése. Az eredetileg szaktudományos környezetben megfogalmazódott koncepció tartalmilag kilúgozott, egy generáció vagy társadalmi csoport narcizmusát körülhízelgő sajtószlogenné alakult át – és ez elég lehangoló. A könyv e szempontból amúgy is furcsa sorsban részesült: noha az általa érzékelt középosztályosodási folyamat üdvözlendő, az 1998 óta bekövetkezett politikai változások eredményeként a „középosztály” fogalma körül ideológiai alapon megkonstruált privilégiumok, mítoszok és illúziók olyan problematikus szövedéke jött létre, amely felől nézve a „középosztály szigete” elnevezés nem okvetlenül szerencsés.

Gábor Kálmán a könyv bevezetőjében megállapítja, hogy munkája „nem kutatási jelentés, hanem az eddigi vizsgálatok legfontosabb eredményeinek és dilemmáinak a szélesebb olvasó közönség elé tárása” (14. p.). A kötet műfajának ez a bizonytalan és kissé mentegetőző meghatározása arra utal, hogy a szerző is legszívesebben a tudományos folyóiratok „Műhely” rovatában látná szövegét – de ott is precízebb, lényegre törbőbb fogalmazásban, kevesebb tördelési és nyelvi hibával, teheti hozzá az olvasó.

IRODALOM

DURING, SIMON

1996 *A kritikai kultúrakutatás történetéről*. Replika 17–18:157–180.

FEJŐS ZOLTÁN – SZIJÁRTÓ ZSOLT, SZERK.

2000 *Turizmus és kommunikáció*. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék.

GÁBOR KÁLMÁN – VÍZER BALÁZS

1998 *A Diáksziget az új középosztályért?* *Korunk* 6:70–83.

HAVASRÉTI JÓZSEF

2000 *A Sziget Kulturális Fesztivál mint turisztikai jelenség*. In *Turizmus és kommunikáció*. Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt, szerk. 39–55. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék.